

О. Є. ЛИСЕНКО, В. О. КРУПИНА*

ТЕМАТИЧНИЙ ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ З ІСТОРІЇ КРИМУ 1940–2015 РОКІВ

Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015): зб. документів і матеріалів/упоряд.: Бажан О. Г. та ін. Вид. 2-ге. Київ: ТОВ “Видавництво “Кліо””, 2016. 1092 с.

Кожна книга має власну історію. Рецензоване ж видання – цілих дві. Перша пов’язана з необхідністю та спробами осягнення “кримського феномену” у зв’язку з подіями останньої чверті століття, тобто “другою інтеграцією” Криму в державний організм України, а також його окупацією російськими “ввічливими зеленими чоловічками” (походження й обіг цього евфемізму в інформаційному просторі детально описані).

Друга – генетично витікає з концентрованих пошукових зусиль науковців Інституту історії України Національної академії наук України та центральних архівних установ держави у цій тематичній ніші. Це – своєрідний акорд, що позначає солідний етап освоєння вказаної *terra incognita*.

Особливість цього видання полягає в тому, що воно синтетично репрезентує два наративи: авторський (інтерпретаційний) та суто джерельний.

Збірник документів і матеріалів побудований за хронологічним принципом і складається з 4-х частин, охоплюючи депортації народів Криму в 1941–1944 рр., обставини входження Криму до складу УРСР у 1954 р. та зміни його соціокультурного розвитку, кримськотатарський національний рух у 1950–1980-х роках, проблеми повернення кримських татар на батьківщину після розпаду СРСР та їхня інтеграція в

* Лисенко Олександр Євгенович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України;

Крупина Віктор Олександрович – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії України другої половини ХХ століття Інституту історії України НАН України.

сучасне українське суспільство. Особливістю архітекtonіки книги є певна автономність усіх чотирьох частин. Кожна з них, окрім власне документів і матеріалів, супроводжується передмовою, коментарями та переліком документів. Такий підхід дає змогу рельєфно, стереоскопічно відтворити ту чи іншу проблему, розставити відповідні акценти.

Понад тисяча сторінок видання вмістили 309 документів і матеріалів, висока хронологічна щільність яких поєднується з широким тематичним діапазоном. Попри те, що всі залучені документи і матеріали мають офіційне походження, збірник дає достатньо інформації не лише про політику органів радянської і партійної влади як наміри, визначення бажаних перспектив і перелік заходів до виконання. Різноманітні звіти, довідки, інформаційні повідомлення, доповідні записки, стенограми засідань тощо характеризують і зворотній бік офіційної політики – реальну ситуацію на місцях, успішність чи провальність відповідних заходів. Таке діалектичне взаємодоповнення документів різних гілок влади сприяє адекватному розумінню радянської дійсності у Криму, а не обмежується лише її офіційним вітринним образом.

Якщо оцінювати наявність критичної маси матеріалів, що розкривають різні аспекти теми, то необхідно констатувати два моменти: 1) йдеться не про тотальну, комплексну й детальну реконструкцію, а про намагання окреслити емпіричними масивами визначальні тенденції в історії Кримського півострова;

2) читач отримує можливість “освоїти” й відкрити для себе своєрідні евристичні зони, що виступають маркерами нових концептуальних рішень і трактувань.

Широкий тематичний діапазон уміщених документів і матеріалів створює враження всеохопної історії Криму та його не тільки корінного народу, а й інших етнічних груп у зазначений період. Розвиток сільського господарства й промисловості, будівництва й комунального господарства, санаторно-курортного обслуговування, проблеми культурно-освітньої сфери, національний рух кримських татар тощо простежуються упродовж практично усього заявленого періоду.

Перша частина збірника присвячена депортації народів Криму в 1941–1944 рр. Уміщені документи й матеріали ілюструють боротьбу органів внутрішніх справ з “ворожими елементами” в початковий період війни Німеччини й Радянського Союзу, організацію та проведення депортацій кримських татар, німців, угорців, румун, вірмен, болгар, греків у 1944 р. Тут же вміщено інформацію про проведення в липні 1949 р. операції “Хвиля” – виселення турків та греків з областей Чорноморського узбережжя України. Документи свідчать про брутально-репресивний характер дій органів влади стосовно представників вказаних національностей, для масового виселення яких достатньо було фактів співробітництва окремих осіб з нацистами чи навіть підозр у нелояльності до радянської влади.

Фактично ж незаперечним слід вважати застосування щодо цих етнічних груп злочинного принципу колективного заручництва й відповідальності, до якого радянська правляча верхівка вдалася як до апробованого й універсального інструмента “зачищення” й уніфікації суспільства і навіть з превентивною метою.

Специфічні обставини входження Криму до складу УРСР у 1954 р., економіко-господарські та культурно-освітні аспекти його інтеграції в життя республіки у 1950-х – на початку 1970-х років розкриваються у другій частині збірника, яка за обсягом становить понад половину всього видання. З огляду на спекуляції з цього приводу такий баланс матеріалу видається виправданим. Подані тут документи демонструють незадовільний стан економіки та соціальної інфраструктури на півострові, що, починаючи з кінця 1940-х років, заселявся значною кількістю українських селян. Відновлення трудових ресурсів, послаблених депортаціями, а також спроби адаптувати їх до особливих, складних умов господарювання, що практикувалися кримськотатарськими аграріями, виявилися занадто складними завданнями. Документи й матеріали свідчать, що “м’яка українізація” освітньої сфери була згорнута на початку 1960-х років. Повноти й завершеності представлення проблеми передачі Криму та перспектив його соціально-економічного та культурного розвитку надають документи різних міністерств, відомств і партійних органів – як розпорядчі, так і звітно-підсумкові.

Третя частина збірника ілюструє становлення та розвиток кримськотатарського національного руху та його боротьбу за право повернення кримських татар на історичну батьківщину у 1950–1980-х роках. Фактично у цей час зародилася і пройшла період становлення його організаційна структура, що спиралася на діяльність ініціативних груп зі збору підписів за відновлення справедливості щодо кримських татар. Наявні документи й матеріали демонструють протидію партійних, радянських і адміністративних органів СРСР та УРСР спробам депортованих повернутися до Криму.

Проблеми сучасного становища кримських татар та законодавче урегулювання політичних і правових процедур відновлення їхніх прав і власності у незалежній Україні віддзеркалюють документи й матеріали четвертої частини видання. Вони засвідчують величезні моральні й матеріальні зобов’язання, що їх узяла на себе Українська держава в справі реабілітації депортованих народів Криму і, перш за все, кримських татар. Численні урядові й парламентські постанови, інформації посадових осіб, офіційні листи та програми переконують у наявності уваги органів влади до цієї проблеми. На відміну від попередніх ця частина збірника складається фактично з законодавчих і розпорядчих документів, які не дають інформації про реальне становище в тій чи іншій галузі та успіхи чи невдачі у виконанні запланованих заходів.

Часто упорядники деяких видань ніби “побоюються” того, що виявили й підготували для “вкидання” в науковий та суспільний інформаційний простір. Творці рецензованого видання позиціонують себе якщо не індиферентно, то коректно-дистанційовано від змісту, політичних контекстів та внутрішньої емоційної енергетики джерел. Відмовляючись від такої залежності від них, відкидаючи сумніви в доцільності їх оприлюднення, дослідники тим самим декларують і легітимізують на практиці детабування історичних лагун.

Окремо слід відзначити наукову культуру праці, що проявляється у нестандартних назвах історичних нарисів, які передують джерельним підбіркам; інформативно насичених коментарях авторів та упорядників, що створюють підстави для кращого розуміння подій та відповідної характеристики й усвідомлення мотиваційних чинників, якими керувалися державні й громадські діячі, партійно-радянські функціонери, громадський актив.

Документи і матеріали супроводжуються обов’язковим для такого штабу видань іменним і географічним покажчиком, списком скорочень, переліком використаних архівних фондів та публікацій документів.

Таким чином, маємо тематичний збірник документів і матеріалів з історії Криму та кримських татар з 1940 р. до 2015 р., з надзвичайно осяжним евристичним ресурсом, який фактично не зможе оминати жоден кримознавець новітнього часу. Окрім всього іншого, його автори й упорядники поставили низку перспективних дослідницьких тем, що мають дисертаційний потенціал.

Наукова й практична актуальність кримської тематики є особливо очевидною. В умовах російської агресії та політичної інструменталізації історії, спричиненого ними формування нових історичних міфів наукова громадськість особливо уважно підходить до джерел. Власне, боротьба наукових інтерпретацій в кінцевому рахунку залежить саме від підбору й повноти останніх. Пропонований читачу збірник документів і матеріалів є важливим засобом розвінчування міфу про “царський дарунок” Україні в 1954 р., виступає серйозним запобіжником як від російської ментально-інформаційної та наукової приватизації Криму, так і надмірної, штучної його “українізації”, сприяючи утвердженню історичної суб’єктності кримських татар у ХХ ст.

Підходи авторів та упорядників – це такий собі “золотий зріз” зважених обсерваторів, не обтяжених снобістським ставленням до історії як до “шматка хліба” чи безкарної зони “стьобу” над епохами, властями, маргіналами, моделями поведінки, пам’яттю.

Це – не функція “офіціанта”, який підносить на гарно оформленій таці приправлений витвір псевдонаукової “кулінарії” для влади й певних політичних сил. Це – відповідальний інтелектуальний продукт, призначений насамперед для елітарної частини суспільства й відповідального політикуму.